iskolakultúra

6

VI. évfolyam, 1996. szeptember

pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata

Szemléletváltás a neveléstörténet tanításában

Mit ér a neveléstörténet gyerekek nélkül? Valószínűleg az olvasók többsége – akik között tanárok és tanárjelöltek egyaránt akadnak – azt válaszolná erre a kérdésre, hogy nem sokat. Mégis, ha visszagondolnak neveléstörténet-óráikra, többen úgy vélik majd, hogy tanulmányaik során magáról a gyermekről, különböző népek és korszakok felcseperedő ifjairól alig esett szó.

A neveléstörténetnek – mint a pedagógia történetének – tárgya általában:

1. az iskolatörténet;

2. neves gondolkodók jeles művei az egyetemes és magyar szellemtörténetből.

Bár a neveléstörténet effajta bemutatása fontos, mégsem meríthető ki ennyiben e tárgy lényege. Mindez csak váz, melyet élettel kell felruháznunk.

A múlt században, különösen a század közepétől kezdve, amikor Európa-szerte nagy figyelem fordult az iskolák felé, a polgárosodó társadalmak jelentős erőfeszítéseket tettek a tankötelezettség bevezetésére, az iskoláztatás kiterjesztésére. Ami egyúttal a múlt felé fordulást is jelentette, s ezt követően az egyes országok iskolatípusainak, oktatási intézményeinek eredetét is kutatók sora próbálta feltárni. (E vizsgálódások még ma sem fejeződtek be teljesen, elég utalnunk azokra az örvendetes kutatásokra, amelyek ebben az esztendőben, a magyarországi iskoláztatás megalapozásának 1000. jubileuma idején is folynak.) E feltárásoknál is régebbi keletű egyes neves gondolkodók pedagógiai vélekedéseinek kutatása, mely tekintetben *Szókratésztől* szinte napjainkig húzható a sor. Jövőnk építéséhez – pedagógiai értelemben is – a múlt építőköveit kell felhasználnunk.

A neveléstörténet azonban sokkal több lehetőséget kínál a világ megismerésére. Az alábbiakban összefoglaljuk azokat a nézőpontokat, amelyekből szintén rálátás nyílik az elmúlt korszakok neveléstörténetére, a tárgy tanítása és a neveléstörténeti könyvek megírása közben általában mégsem gondolunk rájuk.

A neveléstörténet a művelődéstörténet része

Az első pont, amely kiemelendő, az az, hogy a neveléstörténet a művelődéstörténet része, attól el nem választható. Ezen értelmezés szerint a neveléstörténet több tudománnyal is érintkezik, például a tudománytörténetekkel (természettudományok története, művészet-, irodalom-, jog-, gazdaság-, filozófia- és vallástörténet stb.), továbbá a néprajzzal, kulturális antropológiával, régészettel, történelemmel, szociológiával, pszichológiával stb. Ha valóban megpróbáljuk kiemelni e tudományok neveléstörténeti kutatásaink során felhasználható eredményeit, sokkal messzebb juthatunk a pedagógiai gondolatok, nevelési eszmények, szokások és az oktatási intézmények megismerésében, mint korábban.

A gyermek a történelemben, a gyermekszemlélet alakulása

A második pont, mely az előbbitől ugyan nem választható el, mégis szükséges külön is hangsúlyoznunk: a gyermek helye egyes történelmi korszakok társadalmaiban, a gyermekszemlélet történeti alakulása, a gyerekek mindennapi élete, nevelődésük körülményei. Ez a széles kérdéskör hazánkban a neveléstörténeti szakmunkákból jórészt hiányzik, és „idő hiányában" a neveléstörténet-órákról is gyakorta kiszorul. A felnövekvő tanárnemze-

dékek szemléletének formálásához azonban e témák tanulmányozása, bemutatása elengedhetetlen. Nem lehet „megspórolni”, hiszen könnyen úgy járhatunk, hogy a sok filozófiai, pedagógiai gondolat közepette elvész maga a gyermek, akit éppen keresni indultunk, akinek neveléséről többet akarunk tudni. Nem csupán a történetírásból hiányzott sokáig a gyermek alakja, miként *Péter Katalin* írja, *(1)* hanem a neveléstörténeti kutatók sem tartották fontosnak feltárni a gyerekkor történetét. (A két dolog persze szorosan összefügg egymással...) Más szemléletmód szerinti, a gyermek felé irányuló kutatásokra is szükség van tehát ahhoz, hogy mind a neveléstörténet, mind pedig a történelem új adalékokkal gyarapodjék. Ehhez azonban az kell, hogy a kutatók az eddig kevéssé használt forrásokhoz nyúljanak: a hagyományosan feldolgozott és bemutatott korabeli dokumentumok mellett több elsődleges és másodlagos forrás is rendelkezésünkre áll, ha az évezredek forgatagában a gyermeket keressük.

A *jogtörténet* egyes forrásai alkotják az egyik ilyen csoportot. A sumer törvényektől napjaink jogi szövegeiig hosszú a sor, számos vizsgálandó szöveg akad. Ékesen szólnak egy-egy korszak, illetve nép gyermekszemléletéről a gyermek védelméről, a szülők kötelességeiről íródott törvények, sőt az efféle törvények hiánya is sokatmondó.

Az ókori népek esetében különösen, de a későbbi korok vonatkozásában is sokat elárulnak gyerekekről, gyereknevelésről a *mitológiai történetek, legendák.* Egy-egy mitikus vagy isteni személy felnövekedése – eltekintve a csodás elemektől – az adott kor gyermeknevelési szokásait vetíti elénk. A gyermeket (magzatot) védelmező isteni, félisteni személyek léte vagy hiánya ugyancsak sokat elárul a gyermekszemléletről.

Nem pusztán művelődéstörténeti adalék a *nevek vizsgálata.* A néprajzi, nyelvészeti kutatások eredményei – egy-egy korszak tükrében – szintén megvilágíthatják a kor gyermekről alkotott képét. Vajon kérdéses lehet-e, hogy abban a sumer közösségben, ahol a gyermek neve „Apja a tetőig ugrott” (mármint örömében, hogy utódja született) vagy „Napisten kedveltje”, a gyereket szeretettel várták? *(2)* A sort ez esetben is hosszan folytathatnánk, felhasználva a magyar nép névadási szokásairól szóló kutatások eredményeit is.

A neveléstörténet forrásai között nagy haszonnal forgathatók az *önéletrajzi ihletésű művek, naplók* is, elég utalnunk *Augustinus, Erasmus* vagy *Ibn Khaldún* írásaira, melyekben gyerekkorukra is visszaemlékeztek. *(3)* Eddig nemigen vizsgálták azokat a *leveleket* sem, amelyek – a sumer városállamoktól kezdve századunkig – ugyancsak sokat mondanak a gyermekkorról, a különböző iskolarendszerekről. Nagy haszonnal forgathatók például e tekintetben a római szerzők – többek között *Cicero* és ifjabb *Plinius (4)* – levelei.

Az írott források között fontos adalékokat rejtenek még az *útleírások,* valamint az *orvosi szakkönyvek* és *kisgyermekápolási munkák.* Ez utóbbiak különösen a múlt század második felétől kezdve kerültek jelentősebb számban Magyarországon is kiadásra.

A neveléstörténész *irodalmi alkotások* között is rábukkanhat keresett tárgyára. Itt nem csupán a széles körben forgatott és idézett művekre gondolunk, mint például *Rabelais* vagy *Montaigne* művei, és nem is az úgynevezett „nevelési regényekre” (mint például *Keller Zöld Henrikje),* hanem versekre, novellákra is, melyek agyagtáblákon, papirusztekercseken, kőre vagy papírra írva maradtak ránk. Csak válogatni kell, a választék szinte beláthatatlanul nagy. Éppilyen segítségünkre van a művészettörténet is. Ha valaki ezen a területen kezd kutatásokba, a bőség zavarával fog szembekerülni. A történelem egyes korszakaiban oly sok szobor, festmény vagy rajz született gyermekekről, nevelési helyzetekről, hogy azokat számbavenni is nehéz. Más időszakokban kevesebb ilyen tárgyú alkotást találhatunk (pl. a kora középkori Európában), de ez is lehet vizsgálódásunk kiindulópontja, hiszen nem a véletlen művéről, hanem tudományosan már megmagyarázott jelenségről van szó. *(5)*

Számos egyéb, tárgyi emlék is vall az egykori gyerekek életéről, neveléséről. Így például a *divattörténet* kutatási eredményei, az egykori ábrázolások és a ránk maradt ruhadarabok. Másrészt a *gyermekjátékok,* az egyiptomi mozgatható állkapcsú krokodiltól a magyar népéletben is ismert „zúgattyúig". A gyermekjátékokról írásos források is szólnak, például *Pollux* i. sz. 2. században keletkezett, etimológiai tárgyú műve *(6)* vagy *Vives* latin nyelvkönyvének részletei *(7)*. A néprajzi és régészeti kutatások segíthetnek feltárni azt is, hogy milyen *gyermekbútorokat,* gyermekápolással és neveléssel kapcsolatos tárgyakat használtak a régebbi korok emberei.

Látható tehát, hogy bőséges forrásanyag áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy a neveléstörténeti ismereteinket bővítsük, s vizsgálódásaink középpontjába valóban a gyermeket helyezzük. (A jegyzetek között megadott néhány könyvcím csak töredéke a rendelkezésünkre álló műveknek…) Ám ezzel még nem értünk végére tárgyunknak.

Más földrészek népeinek neveléstörténete

A 21. század küszöbén valamennyi tudományág művelőire rendkívüli kihívások várnak. Az emberiség jövője nagyrészt azon áll, hogyan tudnak majd párbeszédet folytatni egymással a különböző népek, kultúrák tagjai. Az együttműködés, a közös gondolkodás ezredfordulónk táján különösen fontos kérdéssé vált. A neveléstörténet a maga szerény módján ugyancsak hozzájárulhat más kultúrák megismeréséhez. Jóllehet, továbbra is fontos a magyar és a (nyugat-)európai neveléstörténet tanítása, a tanórákon és a kutatások során az eddigieknél nagyobb teret kell szentelni más földrészek bemutatásának is. A neveléstörténet e ponton némileg kapcsolódik az összehasonlító pedagógiához, jóllehet jelentősen különbözik is attól, hiszen vizsgálódásának tárgya a *múlt.* A napjainkban tapasztalható folyamatok, a körülöttünk lévő kultúrák szellemiségének, törekvéseinek és hagyományainak megértése csak történeti kutatásokkal képzelhető el. Ezek sorában a neveléstörténetnek is helye van, noha valóban rendkívüli erőfeszítéseket követelnek a kutatóktól az efféle vizsgálódások, hiszen a széleskörű tájékozottságon kívül számos nyelv ismeretére is szükség van. Ezzel együtt, mindezt figyelembe véve kijelenthető, hogy késlekedésre nincs idő.

Könyvekről

Bár – mint fentebb is utaltunk rá – több könyv áll rendelkezésünkre a neveléstörténet újabb szemléletű tanulmányozásához, nagy-nagy szükség van magyar nyelvű szöveggyűjtemények és tanulmánykötetek összeállítására, mind a neveléstörténet művelődéstörténeti megalapozásához, mind a gyermekszemlélet történeti alakulásának bemutatásához, illetve más földrészek nevelési szokásainak tanulmányozásához. *(8)*

Jelen írásunkban két olasz nyelvű kötetre szeretnénk felhívni az olvasók figyelmét, amelyek áttanulmányozása új megvilágításba helyezheti a neveléstörténetet, a gyerekek történetét. Éppen ezért nemcsak a neveléstörténetet oktatók és tanulók, hanem a történelem- és irodalomtörténet-tanárok, illetve a művelődéstörténet iránt érdeklődő olvasók számára is hasznosak lehetnek.

Egle Becchi I bambini nella storia (A gyermekek a történelemben) *(9)* című kötete érdekes színfoltnak számít. Az olasz szerző tulajdonképpen egy szöveggyűjteményt ad olvasói kezébe, egy olyan válogatást, mely különböző történeti korok gyermekeihez vezet el. A rövid, de kiválóan összerendezett forrásrészletek segítségével valóságos időutazást tehetünk a szóban forgó tárggyal kapcsolatban.

A szerkesztő több fejezetre tagolta művét, és egy-egy témakörhöz gyűjtött egy-egy csokorra való szöveget. A kötetben helyet kapott a gyermekszemlélet történeti alakulását, a gyerekek mindennapjait, az iskolai élményeket, a családot, az elhagyott gyerekek szenvedéseit, a gyermekmunkát, a játékokat és a gyermekbetegségek történetét bemutató források sokasága. Nem csupán a bemutatott témák miatt

ezerszínű a könyv – a szövegek műfaji, stílusbeli sokrétűsége is színessé teszi. A hagyományos „történeti” leírásokon, beszámolókon kívül a fentebb már ismertetett tudományok képviselői is megszólalnak a kötet hasábjain. Így kerülhetett egymás mellé a gyermekkor története kapcsán *Arisztotelész, Goethe, Thomas Mann, Rousseau, Titus Lívius, Alberti, Stendhal, Platter, Engels, Heroard, Spock, Pestalozzi, Freud* és még sokan mások. (Jó példa tehát e könyv arra is, hogy a neveléstörténet tárgyalásának kereteit ki kell szélesíteni, s szélesebb értelemben vett művelődéstörténeti kutatásokkal kell mondandónkat alátámasztani.)

A kötet átolvasása óriási szellemi kalandot jelent. Felhasználása az egyetemi, főiskolai neveléstörténet-órákon igazi élménnyé nemesítheti a gyermekkor történetének tanulmányozását. E sorok írója szerint a könyv részletei haszonnal illeszthetőek a közép- és általános iskolák – szerencsére egyre inkább „ember- és hétköznapcentrikus” – történelem tananyagába. A kötetet forrásjegyzék, bibliográfia, szövegmagyarázó jegyzetek és néhány kép teszi teljessé.

Becchi könyvének méltó párja lehet történelem- és neveléstörténetórákon *Manacorda* lenyűgöző képeskönyve. *(10)* (Bár 1992-ben jelent meg, ma is kapható Olaszországban.) A szerző az antik Egyiptomtól napjainkig több mint ötszáz illusztrációval kíséri neveléstörténetről írt művét.

A gyermekkor különböző szakaszait ábrázoló jelenetek, az anya–gyermek kapcsolat megkapóan szép ábrázolásai, a családi nevelés bensőséges pillanatai éppúgy helyet kaptak a gyűjteményben, mint az iskoláskort, az egyetemi órákat, a játék perceit bemutató rajzok, festmények, fényképek. Az időben előre haladva láthatjuk, hogyan változtak a taneszközök, épületek, tankönyvek, játékszerek, gyerekruhák. Az egyiptomi falfestményektől a középkori kódexekig, a görög vázarészletektől századunk szociográfiai ihletettségű életképeiig a kötet oldalanként közöl ismerős vagy éppen meghökkentően új, eredeti illusztrációkat. Rövid, tematikusan csoportosított fejezetek segítik a tájékozódást, az eligazodást a neveléstörténet útvesztőiben. A szerző tömören felvázolja a főbb folyamatokat, megemlékezik a legnagyobb pedagógiai gondolkodókról és műveikről.

Lévén Manacorda olasz, a képek közül számos a itáliai nevelés évszázadait mutatja be, és a szöveges részeknél is kissé eltolódik a súlypont hazája oktatástörténetének javára. Mindazonáltal a könyv Magyarországon is remekül felhasználható (lenne!), s azok a tanárok és diákok is örömmel forgathatnák, akik nem olvasnak olasz nyelven.

Neveléstörténet a pécsi Tanárképző Intézetben

Az egyetemista diákok és a posztgraduális képzésben részt vevő pedagógia szakosok körében egyaránt kedvező fogadtatásra talált a neveléstörténet újszerű feldolgozása és bemutatása. A nappali szakos diákok a neveléstörténet-órákon jól tudják hasznosítani előismereteiket az emberről (filozófia- és vallástörténeti tanulmányokat a legtöbben folytattak már), de nyelvtudásuknak is hasznát vehetik az újabb, eddig ismeretlen elsődleges és másodlagos források feltáráshoz, lefordításához. A másoddiplomás képzés résztvevőinek pedig alkalmuk nyílik összevetni korábban megszerzett neveléstörténeti tárgyú ismereteiket e tudomány újabb dimenzióival. Sokuk elmondása szerint most, a gyerekek történetét megismerve, a neveléstörténetet a művelődéstörténet részeként vizsgálva értették meg az évekkel korábban olvasott szövegeket.

Nappali és levelező tagozatos hallgatók körében szép számmal vannak, akik szakdolgozat vagy évfolyamdolgozat keretében újszerű, érdekes témákat dolgoztak fel az elmúlt években, és jelenleg is többen foglalkoznak neveléstörténeti témákkal. (Például az alábbi témákról születtek dolgozatok: a humoros írások mint a neveléstörténet forrásai; japán, török, latin-amerikai neveléstörténet; a gyermekmunka története; a gyermek ábrázolása a művészeti alkotásokon stb.) Hiánypótlónak tekinthe-

tők az olyasfajta neveléstörténeti tárgyú speciálkollégiumok, mint például *Az Európán kívüli földrészek neveléstörténete* vagy *A kisgyermek- és leánynevelés története* címűek, s ez a sor a jövőben remélhetőleg még tovább bővül.

Összegezés

Az újabb források feldolgozásán alapuló szemléletváltás a neveléstörténet tanításában több okból is szükséges. Egyrészt azért, mert a NAT célkitűzéseinek szellemében csak olyan pedagógusok nevelhetnek sokoldalú embereket, akik maguk is sokoldalúan képzettek, térben és időben is ismerik a világot. Akik készek a felfedezésekre, és mernek másként gondolkodni, mint ahogyan „szokásos". Másrészt a neveléstörténet újragondolása azért is elengedhetetlen, mert az elmúlt évtizedek kutatásainak tükrében néhány vélekedés és megcsontosodott kijelentés ugyancsak érvényét veszítette már. Hiszen már Rousseau előtt is sokan – egész társadalmak – „felfedezték a gyermekkort", és Comenius előtt is sokat tudtak már a szemléltetés fontosságáról, sőt pedagógiai rendszeralkotók is akadtak (pl. *Vives*). Tarthatatlan az az általánosan elterjedt nézet is, mely szerint régebben „rosszabbul" nevelték vagy kevésbé szerették a gyermekeket, mint az újabb korokban. A neveléstörténet sokkal mélyebb, többféle forráson nyugvó feldolgozása könnyen más irányba tereli a kutató gondolatait, emellett pedig megvédi őt az „általánosításoktól". Bárcsak mai gyakorlatunkban is megközelíthetnénk a szókratészi módszert, és nem biztosnak kikiáltott „igazságokat" hirdetnénk, hanem inkább kérdéseink számát szaporítanánk a világról!

Szemléletünket át kell formálnunk, s hagyni, hogy az eddig nem használt, elfeledett források is hassanak ránk. A neveléstörténet – miként a történelem is – nehéz tudomány, hiszen a források hiányosságai mellett az értelmezés nehézségeivel is szembetalálkozik a kutató. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – a neveléstörténetnek a pedagógusképzés egyik kiemelkedő fontosságú tárgyává kell válnia, mert nem csupán a pedagógiai gondolkodás és események történetét mutatja be, hanem felkészítheti és ösztönözheti a diákokat az állandó kérdésfeltevésre, a folyamatos kutatómunkára és a kreatív gondolkodásra.

Ambrus Attiláné Kéri Katalin

Jegyzet

(1) Péter Katalin: Gyermek a történetírásban. História, 1996. 1. sz., 34. p.

(2) Seibert, Ilse: A nő az ókori Keleten. Corvina Kiadó, Budapest – Lipcse, 1975.

(3) Augustinus: Vallomások. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.; *Erasmus: A Balgaság dicsérete.* Európa Kiadó, Budapest, 1994.; *Ibn Khaldún: Bevezetés a történelembe.* Ozirisz-Századvég, Budapest, 1995.

(4) Cicero válogatott művei. Európa Kiadó, Budapest, 1987.; *Plinius, ifj.: Levelek.* Európa Kiadó, Budapest, 1981.; *Az égi Róma napjai* (Vál.: Szepessy Tibor) Gondolat Kiadó, Budapest, 1968.

(5) Delumeau, Jean: La civilización del Renacimiento. Juventud, Barcelona, 1977.

(6) In: *Ritoók Zsigmond: Mit játszottak a görög gyerekek?* História, 1979. 2. sz.

(7) Vives, Juan Luis: Latin gyakorlatok – Dialógusok. In: *Obras completas II.*, M. Aguilar, Madrid, 1947.

(8) Ezen írás szerzője szerkesztett egy „rendhagyó" szövegválogatást, amely az ókortól a 19. század végéig keletkezett szövegeket tartalmaz a tudásról, a gyermekszemléletről és más neveléstörténeti csomópontokról (*A tudás kapui. Mozaikok a nevelés történetéből I.* JPTE–PSZM–Tárogató, Budapest, 1995), jelenleg pedig más földrészek népeinek neveléstörténetéről készít egy válogatást (*Távoli tájak, ismeretlen gyerekek* címmel várhatóan ez év végén jelenik meg).

(9) Becchi, Egle: I bambini nella storia. Ed. Laterza, Roma-Bari, 1994.

(10) Manacorda, Mario Alighiero: Storia illustrata dell' educazione. Giunti, Firenze, 1992.